

УДК 332.135+339.9(447.7)

ПРІОРИТЕТИ КЛАСТЕРНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Єрмакова О.А.

У статті за допомогою коефіцієнтів концентрації промисловості досліджено, перспективні для формування кластерів, види економічної діяльності в регіонах Українського Причорномор'я. Морегосподарський комплекс Українського Причорномор'я визначено як один із пріоритетних напрямків кластерного розвитку даного регіону.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Як свідчить світовий досвід розробка кластерної політики держави розпочинається із проведення масштабних досліджень економіки держави та її регіонів на предмет виявлення галузей спеціалізації, перспективних для формування та розвитку кластерів. Проведення такого дослідження вимагає чимало часу та ресурсів і неможливе без належної державної підтримки. Наприклад, кластерні дослідження в Данії виконувались консорціумом дослідників, залучених з різних університетів і бізнес-шкіл, а також включали представників консалтингових структур. До досліджень були також залучені Міністерство бізнесу і промисловості, Міністерство досліджень, Міністерство освіти, Міністерство праці, Датське Агентство розвитку торгівлі і промисловості, Міністерство фінансів. В цілому в дослідженні взяли участь 513 аналітиків, розподілених на 35 робочих груп, що спеціалізувались на конкретних секторах. Результатом даного дослідження став вихід Данії у світові лідери з кластеризації економіки, де діє понад 29 всесвітньовідомих кластерів. Багато країн натхненні досвідом Данії розпочали реалізацію національних програм кластеризації, приступили до підготовки брокерів і менеджерів, орієнтованих на створення мережевих структур, фінансування як мереж, так і інших формувань, що підтримують ключові промислові напрямки кластерів [1, с. 146-157].

Україна та її регіони, зокрема приморські, також потребують аналогічних досліджень. Вітчизняними науковцями, представниками бізнес-кіл та регіональних органів влади здійснюються окремі спроби проведення регіональних кластерних досліджень, зокрема в Запорізькій, Донецькій, Тернопільській, Київській, Одеській областях. Проте дані спроби носять безсистемний характер, головним чином через відсутність підтримки з боку держави.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. В Одеській області проведено кілька невеликих кластерних досліджень, проте їх результати різняться між собою.

Дослідження проведені в 2007 році Одеським державним економічним університетом (ОДЕУ) виявили, що в Одеській області перспективними для формування кластерів є такі сектори, як транспортно-логістичний комплекс, рекреаційна сфера, агропромисловий комплекс, машинобудування, промисловість будівельних матеріалів, сфера високих технологій [2].

Дослідження проведені в 2005 році Міжнародною фундацією сприяння ринку, яку очолює один із ідеологів кластеризації економіки України Соколенко С.І., визначили в якості пріоритетних напрямків кластеризації Одеської області такі: туризм („Українська Венеція-Вілкове”), аеропорт Ізмаїл, виноробство, суднобудування, верстатобудування, high-tech (кластер „Інтерхім”). Як бачимо, до визначених ОДЕУ напрямків кластеризації додалися ще суднобудування, деталізовано напрямком агропромислового комплексу – виноробство, машинобудування – верстатобудування, високих технологій – „Інтерхім”, транспортно-логістичний – аеропорт Ізмаїл [3, с. 149-152].

На основі проведених досліджень Міжнародною фундацією сприяння ринку в 2004 році [4, с. 38], в якості потенціальних кластерів Півдня України було виокремлено: туризм, high-tech, суднобудування, агропромисловість, логістика, оздоровлення, рибальство, мікроелектроніка.

Відсутність єдиного бачення щодо перспективних напрямків кластеризації перешкоджає впровадженню кластерної політики приморських регіонів. До того ж, більшість країн Чорноморського басейну, з якими межують регіони Українського Причорномор'я, вже мають і здійснюють свої національні програми кластеризації.

Мета статті. Дослідити пріоритети кластерного розвитку економіки Українського Причорномор'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. В країнах Європейського Союзу для кількісного аналізу потенціалу кластеризації регіону застосовується методичний підхід, де в якості основних показників пропонуються коефіцієнти (K) : локалізації галузі на території регіону, коефіцієнт душевого виробництва, коефіцієнт спеціалізації регіону [5].

Перш за все, необхідно зазначити, що якщо $K = 1$, це вказує на рівномірну концентрацію галузі у регіоні. Якщо $K > 1$, то йдеться про вищу, ніж середнє значення, концентрацію промисловості на території, і така концентрація тим більша, чим більше значення K . Високе значення коефіцієнта свідчить про те, що галузь, яка досліджується, є галуззю

спеціалізації регіону. У випадку, коли даний коефіцієнт перевищує одиницю для більш ніж однієї галузі, домінуючою при визначенні спеціалізації є галузь із найвищим значенням коефіцієнту.

Коефіцієнт локалізації ($K_{л}$) розраховується як відношення питомої ваги галузі в структурі виробництва регіону до питомої ваги тієї самої галузі в країні. Розрахунки можуть бути зроблені на основі обсягу виробленої продукції, основних виробничих фондів, чисельності основного персоналу, продуктивності праці, фондівіддачі, інвестицій в основний капітал, іноземних інвестицій, експорту та імпорту. [5, с. 15-18].

В даному дослідженні розрахунок коефіцієнту локалізації ($K_{л}$) галузей приморських регіонів України проведено на основі експорту (по формулі (1)):

$$K_{л} = \frac{E_{Tp}}{E_p} * 100 / \frac{E_{Tk}}{E_k} * 100, \quad (1)$$

де E_p - обсяг експорту регіону; E_k - обсяг експорту країні; E_{Tp} - обсяг експорту регіону за певною товарною групою; E_{Tk} - обсяг експорту країни за певною товарною групою.

Аналіз товарної структури експорту приморських регіонів виявив наступне: в Одеській області найвищий коефіцієнт локалізації експорту за групою товарів «Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості», головним чином це обумовлено діяльністю Одеського припортового заводу, який виробляє та постачає на експорт мінеральні добрива; в Херсонській та Миколаївській областях – «Продукти рослинного походження», в Херсонській області за цією групою переважає експорт насіння і плодів олійних рослин, а в Миколаївській – зернових культур; в АР Крим - «Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості», ключовими підприємствами галузі (93,7%) є ДАК "Титан" та ВАТ "Кримський содовий завод".

Коефіцієнт душевого виробництва ($K_{дв}$) обчислюється як відношення питомої ваги галузі регіону у відповідній галузі країни до питомої ваги населення регіону в населенні країни. Проте, Васильєв А.М. пропонує, і ми з цим погоджуємось, замість показника чисельності усього населення використовувати показник чисельності економічно активного населення, що є логічним так як обсяги виробництва промисловості забезпечуються, в першу чергу, економічно активним населенням; до того ж це знизить вплив рівня економічної активності в регіоні на значення коефіцієнту [6]. Коефіцієнт розраховується по формулі (2):

$$K_{дв} = \frac{Г_p}{Г_k} * 100 / \frac{H_p}{H_k} * 100, \quad (2)$$

де G_p - галузь регіону; G_k - галузь країни; H_p - економічно активне населення регіону; H_k - економічно активне населення країни.

Проведені розрахунки виявили наступне: сферою спеціалізації Одеської області відповідно до найбільшого значення коефіцієнту душевого виробництва у видах економічної діяльності є транспорт та зв'язок, що обумовлено потужним транзитним потенціалом області; Херсонської області та АР Крим – рибальство та рибництво; Миколаївської області – виробництво та розподілення електроенергії, газу, води, що обумовлено розташуванням в цій області атомної електростанції.

Коефіцієнт спеціалізації регіону (K_c) у даній галузі визначається як відношення питомої ваги регіону в країні по даній галузі до питомої ваги регіону в країні по всім галузям промисловості і розраховується по формулі (3):

$$K_c = \frac{B_{GP}}{B_p}, \quad (3)$$

де B_{GP} - питома вага регіону в країні по даній галузі; B_p - питома вага регіону в ВВП країни.

Проведені розрахунки підтвердили спеціалізацію приморських регіонів, виявлену за допомогою коефіцієнту душевого виробництва: Одеська область - транспорт та зв'язок, Херсонська область та АР Крим – рибальство та рибництво, Миколаївська область – виробництво та розподілення електроенергії, газу, води.

При формуванні кластерів та виборі серед них найбільш пріоритетних необхідно оцінити динаміку ключових показників спеціалізації, так як збільшення значення показників в динаміці свідчить про подальші перспективи росту кластерів, а зниження – про можливу необхідність розширення асортименту продукції, що випускається, необхідність модернізації виробництва чи про неперспективність кластера в майбутньому.

Аналіз динаміки обсягу валової доданої вартості приморських регіонів України за видами економічної діяльності, які визначають спеціалізацію регіонів (табл. 1), показав наступне: Одеська область має позитивну динаміку в сфері транспорту та зв'язку та негативну – в сфері рибальства; Херсонська область - позитивну в сфері рибальства та негативну в сільському господарстві; Миколаївська область – позитивну у виробництві електроенергії та негативну в сільському господарстві; АР Крим – за обома ключовими сферами спеціалізації – рибальство та діяльність готелів та ресторанів – має негативну динаміку.

Таким чином, на основі проведеного аналізу перспективними для формування кластерів в першу чергу є такі види економічної діяльності:

- Одеська область: транспорт та зв'язок;
- Херсонська область: рибальство та рибництво;
- Миколаївська область: сільське господарство (незважаючи на те, що електроенергетика займає лідируючі позиції у забезпеченні ВРП регіону та демонструє позитивну динаміку розвитку, ця галузь немає перспектив розвитку як кластеру через те, що є інфраструктурною і розвивається як централізована система);
- АР Крим: рибальство та туризм.

Ранжування галузей відповідно до показників спеціалізації визначає пріоритетність аналізу галузей на наступному етапі, який передбачає якісний аналіз умов їх конкурентної стійкості. При цьому немає підстав для виключення будь-яких галузей з наступного етапу.

Таблиця 1

Індекси фізичного обсягу валової доданої вартості за видами економічної діяльності, які визначають спеціалізацію регіонів Українського Причорномор'я у 2003-2007 рр.¹

Область	Галузь спеціалізації	2003	2004	2005	2006	2007	Динаміка
Одеська	діяльність транспорту та зв'язку	108,4	100,5	103,4	100,6	104,1	↑
	рибальство та рибництво	119,3	70,9	160,0	86,7	76,9	↓
Херсонська	рибальство та рибництво	118,0	106,9	160,0	57,1	83,3	↑
	сільське господарство, мисливство, лісове господарство	78,8	138,9	101,4	105,1	81,0	↓
Миколаївська	виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	102,5	107,9	93,4	82,4	100,4	↑
	сільське господарство, мисливство, лісове господарство	73,0	161,4	89,9	108,9	62,7	↓
АР Крим	рибальство та рибництво	76,8	94,7	115,8	98,5	87,0	↓
	діяльність готелів та ресторанів	106,4	135,1	100,0	150,6	118,4	↓

¹ Примітка. Складено на основі [Статистичний збірник «Регіони України 2009» : [за ред. Осауленка О.Г.]. - К.: Державний комітет статистики України, 2007. – Ч. II. – 760 с., с. 50-58]

Для якісного аналізу передумов кластеризації регіонів Українського Причорномор'я було обрано морегосподарський комплекс. Даний вибір обумовлено тим, що морегосподарський комплекс, як показав кількісний аналіз, визначає спеціалізацію приморських регіонів України та є однією з найважливіших національних конкурентних переваг держави.

Результати SWOT-аналізу сильних і слабких сторін морегосподарського комплексу Українського Причорномор'я за основними параметрами, а також можливостей та загроз світового ринку представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Матриця SWOT-аналізу конкурентоспроможності морегосподарського комплексу Українського Причорномор'я

	<p>МОЖЛИВОСТІ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) наявність незайнятих ринкових ніш на світовому ринку послуг в морській галузі; 2) зростання попиту на комплексні послуги; 3) зростання обсягів світової торгівлі; 4) перехід до ери сервісної економіки; 5) інновації 	<p>ЗАГРОЗИ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) посилення конкуренції серед морських регіонів; 2) непопулярність бренду України як держави із розвинутою морегосподарською діяльністю; 3) коливання кон'юнктури на світових ринках; 4) невідповідність обсягів фінансування інноваційної діяльності в Україні у порівнянні із її конкурентами на світовому ринку
<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) сприятливе географічне розташування; 2) морський природно-ресурсний потенціал; 3) диверсифікований базовий морегосподарський потенціал; 4) потужний експортний потенціал; 5) потужний науковий потенціал; 6) висококваліфіковані кадри 	<p>Як скористатися можливостями, що відкриваються, використовуючи сильні сторони морегосподарського комплексу України?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) створити універсальний морегосподарський кластер; 2) відновити суднобудівні та судноремонтні підприємства; 3) залучити наявний науковий потенціал та кваліфіковані кадри до широкого впровадження інновацій у морегосподарську діяльність 	<p>За рахунок яких сильних сторін можна нейтралізувати існуючі загрози?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) формування всесвітньовідомого бренду українського морегосподарського кластеру; 2) залучення іноземних інвестицій; 3) повніше використовувати наявний науковий та експортний потенціали

Продовження табл. 2

<p>СЛАБКІ СТОРОНИ: 1) банкрутство більшості базових підприємств морегосподарського комплексу; 2) незадовільний якісний та кількісний склад українського флоту; 3) погіршення екологічної ситуації; 4) нерозвинена система спеціалізованих інститутів інфраструктури морської галузі; 5) відсутність підприємств з глибинної переробки металопродукції, яка є основною статтею експорту; 6) відсутність цілеспрямованої узгодженої державної морської політики; 7) надмірна централізація податково-бюджетних повноважень; 8) невідповідність професійної освіти кадровим потребам морської галузі.</p>	<p>Які слабкі сторони морегосподарського комплексу України можуть завдати скористатися можливостями?</p> <p>1) без державної підтримки жодна ініціатива із формування морегосподарського кластеру в Україні та відновлення морської галузі не буде вдалою; 2) відсутність вітчизняного флоту завдасть Україні отримати вигоду від зростаючих обсягів світової торгівлі; 3) відсутність спеціалізованих супровідних підприємств невиробничої сфери обумовить втрату клієнтів, яким зручніше мати справу із морськими кластерами інших держав, де вони можуть отримати весь необхідний їм комплекс послуг; 4) без узгодження професійної освіти кадровим потребам морської галузі Україна буде продовжувати втрачати висококваліфіковані кадри за кордон.</p>	<p>Яких загроз, посилених слабкими сторонами морегосподарського комплексу України, потрібно більше всього побоюватись?</p> <p>1) за відсутності державної цілеспрямованої підтримки відродження морської галузі України, підтримки кластерних ініціатив, фінансування інновацій існує велика загроза, що Україна безповоротно втратить свої позиції серед морських держав світу; 2) без достатнього розвитку підприємств сервісної економіки існує реальна загроза втратити не тільки потенційні експортні замовлення, але й існуючі.</p>
---	---	---

Проведений SWOT-аналіз конкурентоспроможності морегосподарського комплексу Українського Причорномор'я виявив, що морегосподарський комплекс, а отже і приморські регіони, в яких зосереджено переважну більшість підприємств даного комплексу, мають ряд важливих конкурентних переваг для зайняття своєї ніші на світовому ринку, а саме: диверсифікований базовий морегосподарський потенціал, сприятливе географічне розташування, багатий природно-ресурсний потенціал, потужний експортний потенціал, потужний науковий потенціал, висококваліфіковані кадри. Проте за відсутності цілеспрямованої державної підтримки відродження морегосподарського

комплексу України, підтримки кластерних ініціатив, фінансування інновацій існує велика загроза, що Україна безповоротно втратить свої позиції серед морських держав світу.

Морегосподарський кластер повинен об'єднати в собі підкластери, які почали вже формуватися в регіоні Українського Причорномор'я: суднобудівний, судноремонтний, рекреаційно-туристичний, транспортно-логістичний, фармацевтичний, рибпромисловий, кластер морської енергетики, харчової промисловості [7]. У портах областей Українського Причорномор'я формуються портові кластери, зокрема ведеться робота в цьому напрямку в Одеському морському торговому порту, в морському порту в м. Южне (Одеська область).

Перспективним в регіоні Українського Причорномор'я є формування морських транскордонних кластерів. Комісія Європейських Спільнот у квітні 2007 року розробила нову ініціативу регіональної співпраці «Black Sea Synergy», яка ставить за мету посилення співпраці між країнами Чорноморського регіону та Європейським Союзом. Центральне місце в даній програмі займає гармонізація морської політики держав Чорноморського регіону. Програмою передбачено створення мережі кластерів взаємопов'язаних галузей морегосподарського комплексу, які повинні забезпечити взаємодію між підприємницькими секторами, науковими інститутами та органами державної та регіональної влади адміністративно-територіальних одиниць держав Чорноморського басейну. Також передбачається співпраця у сфері морської безпеки, охорони навколишнього середовища, рибальства, торгівлі, науки і освіти, новітніх технологій, розвитку електронної комерції тощо [8, 9].

Висновки. Пріоритетом кластерного розвитку економіки Українського Причорномор'я є формування морегосподарського кластеру світового масштабу, а також кластерів в підгалузях морегосподарського комплексу, в тому числі транскордонних, які визначають спеціалізацію даного регіону та конкурентоспроможність приморських регіонів України в світогосподарському просторі.

Література:

1. Соколенко С.І . Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848 с.

2. Звіт про науково-дослідну роботу за темою «Запровадження кластерних моделей господарювання – важливий чинник підвищення конкурентоспроможності економіки Одеської області» / Науковий керівник Щербак А.В. – Одеса: Одеський державний економічний університет, 2008. – 79 с.

3. Підвищення конкурентоздатності економіки областей Заходу та Півдня України на основі формування нових виробничих систем (кластерів) (Підсумки соціально-економічних досліджень). – Київ, 2005. – 238 с.
4. Підсумки соціально-економічних досліджень з питань формування нових виробничих систем (кластерів) в регіонах України (липень-жовтень 2004 р.). – К. – 87 с.
5. Посібник з кластерного розвитку. – К.: Консорціум GFA, 2006. – 38 с.
6. Васильєв А. Н. О показателях специализации регионов [Електронний ресурс] / А. Н. Васильєв // Проблемы современной экономики. – 2009. - №2(30). – Режим доступу до журн. : <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=25624>.
7. Осипов В. М. Перспективи створення морегосподарського кластеру в Україні / В. М. Осипов, О. А. Єрмакова // Економіка і прогнозування: наук. журнал. 2009. - №3. – С. 111-122.
8. Єрмакова О. А. Роль транскордонного співробітництва в реалізації економічного потенціалу Чорноморського регіону / О. А. Єрмакова // Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка «Економіка і регіон»: наук. журнал. – 2010. - №1. – С. 47-52.
9. Єрмакова О. А. Перспективи залучення європейських програм регіонального розвитку до формування транскордонного морського кластеру в Чорноморському регіоні [Електронний ресурс] / О. А. Єрмакова // Європейська інтеграція України очима двох поколінь : круглий стіл, 31 березня 2009 р. : тези доп. – О., 2009. – Режим доступу до статті: <http://ved.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=19166&id=1150>

Abstract

Iermakova O.A.

Priorities of cluster development of the Ukrainian Black Sea Region's economy.

In the article the prospective sectors for the development of clusters in the Ukrainian Black Sea regions have been researched by the help of industry concentration ratios. The maritime sector of the Ukrainian Black Sea Region is determined as one of the priorities of cluster development in the region.